

Sünnet Olarak Nitelendirilmesi Açısından Sahâbe Ameli

The Acts of the Companions in terms of Qualification as Sunnah

Mesut BAYAR

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Dicle University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
Diyarbakır, Turkey
mesalem6@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0119-7792>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2022

Sayı / Issue: 28 Sayfa / Pages: 201-224

Atıf / Cite as: Bayar, Mesut. "Sünnet Olarak Nitelendirilmesi Açısından Sahâbe Ameli [The Acts of the Companions in terms of Qualification as Sunnah]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 28 (June 2022), 201-224. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1095001>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

Dinin esaslarının bize ulaşmasında Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra en büyük katkı sahâbeye aittir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) en zor zamanlarda iman etmiş ve O'nunla beraber olmuş bu güzide neslin dinî hükümlerdeki fonksiyonu tabii olarak büyük önem teşkil etmektedir. Söz konusu merkezî konuları sayesinde sahâbe, tarihsel süreçte Müslümanlar nezdinde haklı bir saygınlık kazanmış ve İslâmî ilimlerin tamamında kendilerine özel bir değer atfedilmiştir. Fukahâ nezdinde de sahâbenin amelleri özel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, görüşleri sahâbî kavli adıyla hüccet olarak görülmüş ve belirli şartlarla deliller hiyerarşisinde yerini almıştır. Fıkhın ikinci kaynağı olan hadislerin nakledilmesinde sahâbe kuşağının cerh ve ta'dil uygulanmadan rivayetlerinin kabul edilmesi onların hukukî otoriter kişiliklerine verilen değer başka bir örneğidir. Onlara verilen değer bir göstergesi de onların amellerinin sünnet olarak kabul edilmesi görüşünün ortaya çıkmasıdır. Bu görüşün oluşmasında Hz. Peygamber'den (s.a.v) farklı bir şey yapamayacakları ön kabulü bulunmaktadır. Sünnet kavramı tarihsel süreç içerisinde kutsal bir hüviyet kazanmış, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sahîh bir nakille gelen her türlü söz ve davranış için kullanılmıştır. Sahâbeye verilen hukuki değer bir sonucu olarak bazı fakihler, sahâbenin amelini de sünnetin kapsamında değerlendirmişlerdir. Tabiûn döneminden itibaren sahâbe ameli, sünnet kategorisinde değerlendirilmeye başlanmış ve bu anlayış Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin kuruluş döneminde yaygınlaşmıştır. İmam Şâfiî'nin sünnet lafzının sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v) has kullanılması gerektiği yönündeki görüşü ile birlikte ibre de bu yönde gelişmiş, sonraki dönemlerde sahâbe amelinin sünnet çerçevesinde değerlendirilmesi unutulmaya başlanmıştır. Birkaç asır sonra ise özellikle Mâlikî usûlcüler, sünnetin iki anlamda da kullanılabileceğine dair görüş beyan etmişlerdir. Bazı hukukçular sahâbe amelinin sünnetle ilişkisine açıktan değinip konu ile ilgili görüşlerini beyan etmişlerdir. Ancak diğerlerinde açık bir görüş beyanı bulunmamaktadır. Onların görüşleri sahâbe kavli, hadislerin rivayetlerine verilen isimler ve başka meselelerde ortaya çıkmıştır. Sünnetin kapsamı ile ilgili söz konusu iki görüş sahiplerinin de kendi görüşlerini desteklemek için getirmiş oldukları bazı delilleri vardır. Bu delillerin bir kısmı makalede zikredilmiştir. Geç dönemde ise sünnet, tamamen gidilen yol anlamında kullanılmaya başlanmış ve daha geniş bir içeriğe bürünmüştür. Ancak olumlu anlamı devam etmiş olumsuz yolları ifade etmek için bidat sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Sünnet gibi İslâm'ın temel kavramlarının incelenmesi önemlidir. Bu incelemelerin de önce lafız manalarından başlanması kavramın genel mahiyetini daha doğru bir şekilde açıklayacaktır. Lafız manaları konusunda görüşler ışığında lafzın manası daha iyi öğrenilecektir. Bu sebeple çalışmamızda her ne kadar lafız açıklanıyor ise de lafzın anlamına yönelik görüşler ve bu görüşlerin tarihsel süreci ön planda tutulmuştur. Konunun anlaşılabilmesi için ilk önce kavramlar açıklanmış, kavramların açıklanmasından sonra konu ile ilgili olan bazı terimler ilgileri oranında izah edilmiştir. Ardından esas konumuz olan sahâbe amelinin sünnet ile ilişkisine geçilmiştir. Ancak sünnetin dar anlamıyla çerçevesi genel olarak bilindiği için geniş anlamıyla sünnet görüşünün anlaşılması gaye edilmiştir. Bu çalışmayla çok önemli bir kavramın İslâm tarihinde önemli bir yeri olan kuşakla ilişkisinin bir nebze de olsa anlaşılacağı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Usûl, Sünnet, Sahâbe, Amel.

Abstract

After the Prophet, the greatest contribution belongs to the Companions in the transfer of religious principles. The function of this distinguished generation, who believed in the Prophet in the most difficult times and were with him, in religious decrees is of course of great importance. Thanks to their central position in question, the Companions gained a rightful prestige in the eyes of Muslims during the historical process and a special value was attributed to them in all Islamic sciences. The deeds of the Companions were also subjected to a special evaluation by the fuqaha; their views were seen as proof under the name of Companion's Qawl and took their place in the hierarchy of evidence under certain conditions. Accepting the narrations of the Companions without applying cerh and ta'dil in the transmission of hadiths, which are the second source of fiqh, is another example of the value given to their legal authoritarian personalities. Another indication of the value given to them is the view that their deeds should be accepted as sunnah. In the formation of this view, there is the presupposition that they cannot do anything different from the Prophet (PBUH). The concept of sunnah has gained a holy identity in the historical process and has been used for all kinds of words and behaviors that come from the Prophet (PBUH). As a result of the legal value given to the Companions, some jurists evaluated the actions of the Companions within the scope of the sunnah. From the Tabiun period, the deeds of the companions began to be evaluated in the category of Sunnah, and this understanding became widespread in the founding period of the Hanafi, Maliki, and Hanbali sects. With Imam Shafii's view that the word sunnah should be used only for the Prophet (PBUH), the tradition turned in this direction, and in the following periods, the evaluation of the deeds of the companions within the framework of sunnah began to be forgotten. A few centuries later, especially the Maliki scholars stated that sunnah can be used in both senses. Some jurists have openly mentioned the relationship between the practice of the Companions and the sunnah and expressed their views on the subject. However, others do not have a clear statement of opinion. Their views emerged in the Companions' Qawl, the titles used for the narrations of the hadiths, and other issues. The holders of both opinions regarding the scope of the sunnah have some evidence to support their views. Some of this evidence is mentioned in the article. In the late period, sunnah began to be used to describe the way taken and took on a wider content. However, the word bidat has been used to describe false beliefs whose positive meaning endured. It is important to examine the basic concepts of Islam, such as the Sunnah. Starting this study with the literal meanings of quotations of sunnah will explain the general nature of the concept more accurately. The meaning of the word will be learned better in the light of the opinions about their meanings. For this reason, the word is explained in our study, and the views on the meaning of the word and the historical process of these views are kept in the foreground. In order to understand the subject, the concepts were explained first, and then, some terms related to the subject were explained in proportion to their relevance. Later, the relationship between the deeds of the Companions and the sunnah, which is our main topic, has been examined. However, since the narrow meaning of the sunnah is generally known, it is aimed to understand the sunnah view in its broad meaning. With this study, it is hoped that the relationship of a very important concept with the generation, which has an important place in the history of Islam, will be understood to some extent.

Keywords: Islamic Law, Usûl, Sunnah, Companions, Deed.

Giriş¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v) dava arkadaşları olan sahâbe, aynı zamanda onun öğrencileri ve ilminin ilk varisleridir. İslâm'ın mesajının sonraki nesillere aktarılmasında sahâbenin etkisi büyüktür. Kur'ân'ın ve sünnetin yaşatılması ve başkalarına tebliğ edilmesinde bu güzide neslin özel bir gayreti olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) arkadaşları olmaları, vahiy nüzûluna şahitlik etmeleri ve kendileri hakkında bulunan övücü naslar sahâbeyi diğer kuşaklardan farklı bir konuma yükseltmiştir. Sahâbeye verilen değer bir sonucu olarak zaman içinde kimi fakihlerce sahâbe sözleri ve davranışları sünnetin kapsamı çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır.

Amacımız, İslâmî ilimlerin her alanında özel yerleri olan sahâbenin amelinin sünnet kapsamında değerlendiren görüşü tahlil ve bunun kapsamını tespit etmektir. Bundan hareketle sahâbenin izlediği yol, rivayet ettikleri haberler ve sahâbe kavli ismiyle ünlünen bireysel içtihatları, sünnetin kapsamında değerlendirilmesi imkânı çerçevesinde açıklanacaktır.

Sahâbenin sünnet anlayışlarının ele alındığı çağdaş araştırmalarda sahâbe uygulamalarının sonraki nesiller tarafından sünnet olarak değerlendirilme meselesine de yer verdikleri görülmektedir. Ancak konunun bir bütün olarak ele alındığı çalışma bulunmamıştır. Bu çalışmada esas olarak sahâbe amelinin sünnet kapsamında değerlendirilmesinin doktrine yansımalarına değinilecek ve sahâbe amelinin sünnetten sayanların da kapsamı açısından farklı görüşlere sahip oldukları ortaya çıkarılmış olacaktır. Son olarak bu görüşler ışığında konu ile ilgili değerlendirme yapılacaktır. Konu ile ilgili farklı bakış açılarına geçmeden önce çalışmanın esas kavramları olan sünnet ve sahâbe kavramları kısaca açıklanacaktır.

¹ Bu Makale 10-11.06.2021 tarihinde online gerçekleştirilen "Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I" sempozyumunda sözlü olarak sunulan "Oluşum Dönemi Fakihlerine Göre Sahâbenin Sünnet Değeri" isimli bildiriden derlenmiş ve yeniden ele alınmıştır./ This article has been compiled and rearranged from the presentation titled "The Sunnah Value of the Companions According to the Faqih's of the Formation Period" presented orally at the "International Symposium on Perception of Islamic Sciences Today" held online on 10-11.06.2021.

1. Sahâbe ve Sünnet Kavramları

1.1. Sahâbe Kavramı

Sahâbe; sözlükte arkadaşlık ve beraberlik gibi anlamlara gelmektedir.² Terim olarak sahâbenin tanımında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de iki ana bakış açısı bulunmaktadır. Çoğunluğu muhaddislerin oluşturduğu geniş bakış açısına göre sahâbe, Hz. Peygamber'le (s.a.v) karşılaşan ve îmân üzerine ölen herkese denir.³ Diğer görüş ise Hz. Peygamber'le (s.a.v) bir süre görüşmüş olmayı ve O'nun sohbetine bulunmayı şart koşan görüş olup usûlcülerin çoğunluğu tarafından tercih edilmiştir.⁴ İctihad için belli bir birikim gerektiğinden usûlcülere göre sahâbe sayılabilmek için belli bir süre Hz. Peygamber'le (s.a.v) beraber yaşamış olmak şarttır.⁵

1.2. Sünnet Kavramı

Sözlükte sünnet; iyi veya kötü çığır, gidişat, huy ve yöntem gibi birçok anlamda kullanılmaktadır.⁶ Hem iyi hem kötü anlamıyla sünnet, sıfat tamlaması ve izafe yoluyla gelmektedir.⁷ Cahiliye döneminde sünnet, sözlük anlamı çerçevesinde iyi ve kötü gidilen yol anlamıyla kullanılmıştır. Bu anlamıyla sünnet, İslâm geldikten sonra da telaffuz edilmeye devam etmiştir. Nitekim bir hadiste sünnet; sünnet-i hasene (iyi çığır) ve sünnet-i seyyie (kötü çığır) şeklinde taksim edilmektedir.⁸

Dinî bir terim olarak ise sünnet, sadece olumlu olarak kelimenin başına elif-lam getirilerek (السنة) "belirli bir sünnet" anlamıyla mutlak olarak geçmekte ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilmektedir. Bu yönüyle sünnetin çeşitli ilim dallarında birbirine yakın birçok

² Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Sîde el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-A`zam*, thk. Abdülhamîd Hindavî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), "shb", 3/167; Muhammed Ravvas Kal'acî, *Mu'cemü'lügati'l-fukahâ* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1408/1988),"shb", 270.

³ İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîh-i nuhbeti'l-fiker fi mustalah-i ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîl (Riyad: Matbaatu Sefir, 1422/2001), 140.

⁴ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî, *Qavâtu'l-edille fi'l-uşûl*, thk. Muhammed Hasen İsmâil (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye,1418/1999), 1/393; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk: Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 130.

⁵ Benzer bir tespit için bk. Salih Erden, *Ebû Hanîfe'nin Deliller Hiyerarşisinde Sahâbî Kavlinin Konumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 56.

⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü Makâyisi'l-lüğâ*, thk. Abdüsselâm Mahmûd Hârûn (b.y: Dârü'l-Fikr, 1399/1979), "sünne", 3/60-61; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Manzûr Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1414/1994.), "sünne", 13/226.

⁷ Yusuf el-Karâdâvî, Çev. Hanifi Akın, *Sünneti Anlamada Yöntem* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2008), 45.

⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî: ts.), "Zekât", 20.

tanımı yapılmıştır. Sünnetin çeşitli alanlarda değişik şekillerde tarif edilmiş olması, sünnetin mahiyetine yönelik olmayıp tarifi yapanların uzmanlık alanı açısından sünnetin gördüğü işlev ile ilgilidir. Usûlcülere göre sünnet, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sadır olan Kur'an dışındaki söz, fiil ve takrirlerdir. Muhaddisler de buna yakın bir anlam vermekte ancak fakihlerden farklı olarak peygamberlik öncesinde de Hz. Peygamber'den (s.a.v) sadır olan söz ve fiilleri sünnetin kapsamına almaktadır. Usûlcülerin çoğunluğuna göre hadis sözlü sözlü sünnete karşılık gelirken muhaddislere göre hadis ve sünnet eş anlamlıdır. Fakihlere göre ise Şâri'in bağlayıcı olmayan bir tarzda talep ettiği fiildir.⁹ Tüm tanımların "Hz Peygamber'den (s.a.v) sadır olan övülmeye layık her türlü fiil"¹⁰ tarifi etrafında birleştiğini söylemek mümkündür. Kullanımlarda dikkat çeken bir başka husus da sünnetin kitapla beraber ve kitapta olmayan şeylerden bahsedilmesi karşılığında zikredilmesidir.¹¹

Sünnet kavramı, bazen de izafe yoluyla kullanılmakta ve birbirlerinden kısmen farklı anlamlara gelmektedir. Sünnet kavramı, Allah'a izafe edildiğinde Allah'ın kullar için çizdiği değişmez, genel ve belirli periyodlarla tekrarlanan toplumsal yasalar kastedilmektedir.¹² Sünnetullah teriminin İslâm öncesi Arap edebiyatında kullanımının tespit edilmediği belirtilmektedir.¹³

İzafe yoluyla geldiğinde sözlük anlamının bir sonucu olarak herhangi bir kişiye veya topluma nispet edilmesi de mümkündür. Bu açıdan izafe yoluyla sünnetin sahâbeye nispet edilebileceği konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak herhangi bir izafe olmadan sahâbeye mutlak olarak nispet edilip edilemeyeceği çerçevesinde değişik görüşler bulunmaktadır.¹⁴

⁹ Muhammed Salih Ekinci, Çev. Metin Yiğit, *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019), 55-60.

¹⁰ Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/150.

¹¹ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 26.

¹² Kur'an'da sünnetullah lafzı, fiziksel yasalardan ziyade, toplumsal yasalar anlamında kullanılmaktadır. Bk. el-Ahzâb 33/38,62; el-Feth 48/23. Fiziksel yasalar ise takdirullah kavramıyla karşılanmıştır. Bk.el-Furkân 25/2; Yâsîn 36/38.

¹³ Emin İshak Aktepe, *Erken Dönem İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 30.

¹⁴ İbrâhim Sâlih Mahmûd, "Kavlü's-Sahâbi mine's-sünne beyne'l vakf ve ref", *Mecelletü Külliyyeti'd-Ulûmi'l-İslâmiyye* 6/12 (1433/2012), 182; Zübeyde Özben-Hayati Yılmaz, "Sahâbe ve Tâbiûnun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/ 35 (Haziran 2017), 31-32.

2. Sahâbe Ameli

Amel; sözlükte kişiden sadır olan tüm his, düşünce ve davranışları kapsayan bir anlama sahip iken¹⁵ fıkıh terimi olarak kişinin dış dünyaya aktardığı söz ve davranışları ifade etmektedir.¹⁶ Sahâbe ile ilgili teşri içerikli kullanılan en kapsamlı kavram sahâbe ameli kavramıdır. Buna göre sahâbe ameli ile sahâbenin inanç ve düşünce dünyaları, tatbikatları, içtihatları ve hadis rivayetleri kastedilmektedir.¹⁷ Nitekim Şâtıbî (öl.790/1388), amel kavramının onların hem rivayet ve içtihadlarını içerdiğine hem de sünnet olarak ifade edilebileceğine işaret etmektedir.¹⁸ Bununla birlikte sahâbe ameli doktrinde daha ziyade onların içtihadlarını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu yönüyle sahâbî kavli ifadesiyle benzerlik arz etmektedir.

2.1. Sahâbî Haberi

Sahâbî haberi ile onların konuşmaları ve bu konuşmalarının nakledilmesi kastedilmektedir. Bu yönüyle sahâbe amelinden ayrılmakta ve ondan daha sınırlı bir anlam ifade etmektedir. Hadis ilminde haber yerine daha çok hadis kavramı geçmektedir. Mutlak olarak haber veya hadis birçok yönden tasnif edilmiştir. Çalışma konumuz açısından haberin aktarılırken kime nispet edildiği ve hangi tür habere sünnet denileceği önem arz etmektedir. Muhaddislere göre haberin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilerek aktarılmasına merfû', sahâbeye nispet edilerek aktarılmasına mevkûf, tâbîine nispet edilerek aktarılmasına maktû denilmektedir. Mevkûf için eser tabirini kullananlar da vardır.¹⁹

Sahâbe, nebevî sözlerin ilk ravileri olduklarından aktardıkları haberlerin hangilerinin kendilerinin içtihatları hangilerinin de nakil veya sünnetin bir parçası olduğu tartışma konusu olmuştur. Merfû' haberlerde, her ne kadar söz sahâbeden sadır olmuşsa da isnad Hz. Peygamber'e (s.a.v) yapılmış olduğundan sünnet kategorisindedir. Bu sebeple sadece mevkûf rivayetlerin, sahâbeye nispeti ünlenmiştir. Buna kimi zaman sahâbe ameli de denilmiştir.

Bazı haber türleri ise aslen mevkûf hükmen merfû olarak görülmüştür. Sahâbînin "şöyle emredildik" veya "bu sünnettendir" şeklindeki yorumları çoğunluğa göre hükmen

¹⁵ İbn Fâris, *Mu`cemü Makâyisi'l-lüğa*, "amel", 4/145.

¹⁶ İbrahim Kafi Dönmez, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/16.

¹⁷ Rif'at b. Fevzi Abdulmuttalib, *Tevsîku's-Sünne fil-Karnis-Sâni'î'l-Hicri Essesehu ve İtticahatühu*, Mısır: Mektebetü'l-Hinaneci, ts.,13.

¹⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan (b.y.: Dârü İbni Affân, 1417/1997), 4/289-294.

¹⁹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdırrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nureddîn İtr (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1406/1986), 45-47.

merfûdur.²⁰ Çünkü burada her ne kadar rivayet sahâbîden olsa da Hz. Peygamber'e (s.a.v) veya onun dönemine nispet edilmiştir.²¹ İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) kadim görüşünde sahâbenin bir şeye "sünnettendir" demesi ile o şey sünnet olur. Ancak yeni görüşü konusunda değişik görüşler bulunmaktadır.²² İbn Hazm'e (öl. 456/1064) göre de sahâbî bir şeye bu "sünnettendir" veya "şununla emredildik" derse bu sünnet sayılmaz ve hükmen de olsa merfû sayılmaz.²³

Hükmen merfû aslında takriri sünnete de işaret etmektedir. Sahâbenin "böyle yapardık" sözünde dolaylı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) onları ilgili işi yaparken gördüğü ve tepki göstermediği anlamı ortaya çıkmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse hükmen merfû rivayetler sahâbe amelinin sünnet değerini ortaya koymaktadır. Ayrıca muhaddislerin hükmen merfû hükmü diğer alanlarda da sahâbe uygulamalarına sünnet denilmesinin kapısını açmıştır.

Sahâbeden nakledilen haber türlerinin hangi adla anılabileceği ile ilgili tespitlerden sonra konuyu biraz daha sınırlandırarak sahâbî kavlini ve içtihadını ele alabiliriz.

2.2. Sahâbî Kavli

Sahâbî kavli, içtihadı dayalı sahâbe söz ve fiillerinin ve verdikleri yargı kararlarının tamamı için kullanılmaktadır. Bu sebeple kimi zaman sahâbî fetvası ve sahâbî mezhebi gibi ifadelerle de karşılanmıştır.²⁴

Sahâbî kavli ifadesinde ölçüt, sahâbînin nakil yapmaması ve yorum yapan konumunda olmasıdır. Kavli kelimesinin söz anlamına geldiğinden hareketle aynı ifade için "sahâbî sözü" teriminin kullanıldığı da görülmektedir. Ancak sözün kavil karşılığında kullanılması kanaatimizce isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü kavil kelimesinde sözün yanı sıra görüş ve itikat gibi anlamlar da bulunmaktadır.²⁵ Ancak sahâbî sözü sahâbî kavlinin bir kısmını

²⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li marifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed 'Osmân el-Huş (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî,1405/1985), 33.

²¹ Yusuf Akay, *Sahâbenin Hz. Peygamber Zamanına Nispet Ettiği Fiiller* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020 6.

²² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâf fi usûli'l-fıkh* (y.y: Dârü'l-Kütübî, 1414/994), 6/300.

²³ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Dârü'l-âfâki'l-Cedîde, ts.), 2/72.

²⁴ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî, *Şerhu'l-Varakât fi ilmi usûli'l-fıkh*, thk. Huzeyfe b. Husamuddî Affâne v.d. (Filistin: Câmî'atü'l-Kuds, 1420/1999), 188; İbrahim Halil Demir, *Usûli'l-Fıkhta Sahâbî Kavlinin Kaynak Olması* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 13.

²⁵ "Kavlu's-sahâbî," *el-Mevsûta'ül-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1409/1989, XVI, 34/81.

oluşturmaktadır. Sahâbî kavli sahâbînin düşünce ve içtihatlarını da içerdiğinden hadisçilerin tarif ettiği ve Hz. Peygamber'i (s.a.v) bir iki defa görmüş olan sahâbînin kavli olmadığı, usûlcülerin açıkladığı ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) uzun süre gören ve fetva verebilen sahâbî olduğu bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir.²⁶ Ancak kanaatimizce bu görüş, usûlcülerden müteşekkil olan bir grubun görüşü olup çoğunluk tarafından kabul görmemektedir.

Sahâbe kavli, doktrinde Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonraki sahâbe içtihatlarını ifade etmek için kullanılsa da sünnetle ilişkisinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için konuyu Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşarken muttali olduğu sahâbî görüşlerine kadar götürmek daha doğru olacaktır. Yukarıdaki tarifi açısından sahâbenin kavli, öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v) muttali olduğu içtihatları ve muttali olmadığı içtihatları olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Zira muttali olduğu amelleri onun muttali olmadığı amellerin hükmü hakkında da bir fikir vermiş olacaktır.

2.2.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Muttali Olduğu Sahâbî Kavilleri

Hz. Peygamber'in (s.a.v) muttali olduğu sahâbî kavilleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) bizzat görerek ve kendisine durum belirtilme şeklinde gerçekleşir. Bunu da herhangi bir tepki vermediği içtihatları ve teyit ettiği içtihatları (kavilleri) olmak üzere iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Teyit edilen içtihadın/kavlin kavli sünnetin bir parçası haline gelmiş olduğu konusunda şüphe yoktur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) muttali olduğu ancak tepki vermediği veya en azından inkâr etmediği sahâbî içtihatları da büyük çoğunluğa göre takrîrî sünnetin parçasıdır. Çünkü şer'i meselelerle alakalı olan konularda Rasûlullâh'ın (s.a.v.) hata yapan birini onaylaması düşünülemez.²⁷ Bu sebeple takriri sünnet de merfû haber kategorisinde değerlendirilmiştir. Bunun önemli delillerinden biri de muhaddislerin takrirleri merfû hadisler kategorisi altında ele almalarıdır. Takrîrî sünnetin değişik şekilleri varsa da çoğu sahâbe içtihatlarından oluşan söz ve davranışlardır.²⁸ Takrîrî sünnetin şartlarından biri olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) olayı bilmesi ve muttali olması bu bağlamda çok önemlidir.

²⁶ Yunus Apaydın, "Sahâbî Sözü'nün Hukuki Değeri", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990), 324.

²⁷ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, I/312; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed el-Uveyze (Beyrut: Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/187; Abdolvahhâb Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh* (b.y: Mektebetü'd-Daveti'l-İslâmiyye, ts.), 36.

²⁸ Hüseyin Vuruşkan, *Takrîrî Sünnet ve Değeri* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 74.

2.2.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Muttali Olmadığı Sahâbe Kavilleri

Sahâbî kavlinden maksat onların akıl sahası içinde olan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) muttali olmadığı bireysel içtihatlarıdır. Hz. Peygamber (s.a.v) yaşarken bu kavilleri kendisine ulaşmamış veya vefat ettikten sonra sahâbe içtihad etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşarken veya vefatından sonra akıl ve içtihadın sahası dışında kalan sahâbî kavillerinin sünnetin kapsamı içinde olduğu konusunda icmâ vardır.²⁹ Zira akıl sahası dışında bir konuda içtihat edilmesi düşünülemez. Bu ancak vahiy bilgisine dayanabilir ve bunu onların Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duydukları düşünülmelidir. Aynı şekilde akıl sahası içinde olan ve icmâ hâsıl olan sahâbe içtihatları da onlardan sonra gelenler için ittifakla hüccet kabul edilmiştir.³⁰ Sahâbî kavlinin başka bir sahâbî için hüccet olmadığı konusunda da ittifak vardır. İcmâ edilen veya ihtilaf edilen sahâbî sözleri de başka sahâbîye söz ulaştığı için sahâbî kavli sayılmaz. Hatta sahâbe arasında yaygınlık kazanmış olup olmadığı da önemli değildir. Burada ölçü sahâbe arasında yaygınlık kazanmamış ve ihtilaf edilmemiş bireysel bir sahâbî görüşünün tabiîn ve sonraki dönem müçtehitler nezdindeki hukukî değeridir.³¹

Sahâbî kavli ile ilgili olarak biri mutlak anlamda hüccet olduğunu diğeri ise mutlak anlamda hüccet olmadığını belirten iki ana görüş bulunmaktadır. Bir de belirli şartlarla hüccet kabul edenler mevcuttur. Çalışma konumuz sahâbî kavlinin hüccet olup olmadığı değil de sünnet ile ilişkisi olduğundan bu başlıkta kısaca şunu ifade etmenin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Cumhur sahâbî kavlinin hüccet olduğu kanaatindedir. Mezhep içinde farklı düşünenler varsa da genel anlamda Şâfiîler hüccet olarak kabul etmezler.³²

Sahâbî kavline bakış açısı sahâbe amelinin sünnetle ilişkisi ile ilgili görüşlere kısmen ışık tutmaktadır. Bu bağlamda sahâbe kavlini mutlak anlamda hüccet olarak kabul etmeyenlerin sahâbe amelinin sünnetle özdeşleştirmeleri düşünülemez.

²⁹ Zuhaylî, *el-Veciz fi usûli'l-fıkhı'l-İslâmî*, 271-272; Talat, Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 217.

³⁰ İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülbekir el-Bekrî (Mağrib: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 4/267.

³¹ Apaydın, "Sahâbî Sözü'nün Hukukî Değeri", 325-326.

³² Sahâbî kavline fakih ve usûlcülerin bakış açısı ile ilgili geniş bilgi için bk. Recep Özdemir, *İmam Mâlik ve Sahâbe Kavline Yaklaşımı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 103-115; Taha Nas, *İmam Şafî'ye Göre Sahâbe Kavlinin Kaynak Değeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 42; Necmettin Kızılkaya "Fıkıh Usulünde Sahâbe Fetvasının Kaynaklık Değeri ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunların Tahlili", *İLEM Yıllık*, 4 (2009), 34.

3. Sünnet Olarak Nitelendirilmesi Açısından Sahâbe Ameli

Gerek haberin merfû veya mevkuף olarak taksim edilmesinde gerekse de sahâbî kavlinin hüccet değeri nin oluşmasında fakihlerin farklı değerlendirmeleri zikredildi. Bu bölümde görüş sahipleri ve dayanakları ele alınacaktır. Konuyu sünnet lafzını sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v) has kılanlar veya onun dışındakilere de teşmil edenler olmak üzere iki üst başlık altında tutmak mümkündür. Onun dışındakilere teşmil edenleri de sahâbeye ve diğer kuşaklara teşmil edenler olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Diğer kuşaklara teşmil edilip edilmeyeceği meselesi araştırmamızın dışında kalmaktadır. Sahâbeye teşmil edenlerin de tüm sahâbe ameline teşmil edenler ve dört halifenin tatbikatları ile sınırlı tutanlar olmak üzere iki kısma ayrıldıkları görülmektedir. Bu başlıkta mezkûr bakış açıları değerlendirilecektir.

3.1. Sünnet Lafzını Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ameline Has Kılanlar

Çalışmanın başında sünnet kavramının İslâm geldikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v) söz, fiil ve takrirleri için kullanılarak terim haline geldiği belirtilmişti. Bunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla ihtilaf, Hz. Peygamber (s.a.v) için kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgili değil ayrıca sahâbeyi de kapsayıp kapsamadığı konusundadır. Bu gerçeğe binaen sahâbe uygulamalarını sünnet kapsamında görenlerin sünneti bazen sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v) ameli anlamında da kullanmaları herhangi bir çelişki oluşturmamaktadır.

Tarihsel sürece bakıldığında başta sahâbe döneminin ilk yıllarında olmak üzere sünnet lafzının genel anlamda Hz. Peygamber'e (s.a.v) has olarak kullanıldığı görülmektedir. Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Hz. Ömer (öl. 23/644) gibi sahâbe, bu yıllarda sünneti Hz. Peygamber'e (s.a.v) has olarak ele almışlardır. Onlara göre rivayetle gelen bir hüküm her zaman içinde içtihadattan önce idi. Hz. Ebû Bekir haber-i vâhidle gelen hadisleri kendi içtihadına tercih etmiş ve aldığı bu haberi sünnet olarak zikretmiştir. Nitekim ninenin mirası ile ilgili soru soran bir kadın için "Senin hakkında Allah'ın kitabında hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Rasûlullâh'ın sünnetinde de herhangi bir şey olup olmadığını bilmiyorum" demiştir.³³ Hz. Ömer de sünneti Hz. Peygamber'e (s.a.v) has olarak kullanmaktadır. Kendisine bu konuda isnad edilen rivayetlerin en meşhuru, Kadi Şurayh'a (öl: 18/639) gönderdiği mektubunda geçen "Allah'ın kitabıyla

³³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), "Ferâiz" 18 (2894).

*hükmet. Allah'ın kitabında bulunmazsa Rasûlullâh'ın sünnetiyle hükmet.*³⁴ şeklindeki tavsiyeleridir.

Bu iki örneğin sahâbenin ilk dönemlerinde sünnet lafzının kapsamını göstermesi açısından yeterli olduğunu düşünüyoruz. Görüldüğü üzere başta hidayet imamları bu dönemde sünneti Hz.Peygamber'e (s.a.v) has olarak kullanmışlardır. Zaten bu dönemde farklı bir bakış açısının olması beklenemez.

Tabiûn dönemiyle beraber sahâbe için de sünnet kavramı kullanılmaya başlanmış, Hanefî ve Mâlikîlerle devam etmiştir. Ancak İmam Şâfiî, sünneti merfû haberlerle sınırlandırmıştır. Başka bir ifadeyle sünnetin sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v) has olarak kullanılabileceğini ve sahâbe uygulamalarının sünnet olarak yorumlanmayacağını ifade etmiştir.³⁵ İmam Şâfiî'nin bu görüşe meyletmesinde sünnetin bir kısmını, vahyin bir parçası olarak görmesi etkili olmuştur. Ayrıca kendisi rivayetle gelen hükümlere işlerlik kazandırmaya çalışmıştır.

İmam Şâfiî'den sonra bu görüş âlimlerce benimsenmeye başlanmış ve muhaddislerle usûlcülerin oluşturduğu cumhurun görüşü haline gelmiştir. Cumhura göre mutlak olarak sünnet lafzından kasıt, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetidir. Nitekim sünnet bu anlamıyla yaygınlık kazanmıştır. Bu görüşte olanlara göre sahâbenin tüm söz ve davranışlarına sünnet hükmünü koymak mümkün değildir.³⁶ Hanefîlerden Pezdevî de (öl. 493/1100) bu görüşe meyletmış³⁷ ve geç dönem Hanefîlerin de bu görüşte meyletmelerinde etkili olmuştur.³⁸ Hatta onlara göre aslında erken dönem Hanefîler de cumhurla bu konuda aynı görüştedir.³⁹

Bu görüş sahiplerine göre sahâbelerin her içtihadında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duymuş olmaları ihtimalini görmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü kendileri her şeyi Hz.

³⁴ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen* thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbuât el-İslâmiyye, 1406/1986), "âdâbu'l-kudât",49 (5399).

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Ahmed Bedruddin Hassûn, (Beyrut: Dârü Kuteybe, 1996), 15/162.

³⁶ Mustafa Sibâî, *es-Sümme ve mekânetuha fi't-teşrî'l-İslâmî* (b.y: Dârü'lVerrâk, 2000), 65; Zübeyde Özben-Hayati Yılmaz, "Sahâbe ve Tâbiûnun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması", 34.

³⁷ Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-hüceci's-şeriyeye*, thk. Abdülkâdir b. Yâsîn (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 117.

³⁸ Zübeyde Özben-Hayati Yılmaz, "Sahâbe ve Tâbiûnun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması", 35-36.

³⁹ İbn Emîri'l-Hâc, Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999) 2/150.

Peygamber'den almış değillerdi.⁴⁰ Ayrıca onlar, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aldıklarını zaten merfû haber lafızlarıyla bize ulaştırmış, duymadıklarını zaten aktarmamışlardır.⁴¹

Bu görüş sahiplerinin sahâbî kavlini belirli şartlarla hüccet olarak kabul etmelerine karşılık sünnet lafzıyla telaffuz edilmeyeceğine dair yorumları, onların sünnet lafzının tahrif edilmemesine yönelik hassasiyetlerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

3.2. Sahâbe Amelini de Sünnet Kapsamına Dâhil Edenler

Bu görüşte olanları; herhangi bir şahıs ayrımı yapmadan tüm sahâbenin amellerini sünnet kapsamında görenler ve sünnet lafzının sadece râşid halifelerle sınırlı tutanlar olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Bunlara geçmeden önce şunu hatırlatmakta fayda görüyoruz. Sahâbeye bu kavramın uygun görülmesi aslında hükmen sayılmalıdır. Zira bu görüşte olanlar nihai anlamda sözü Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet ediyorlar.

3.2.1. Sünnet Lafzını Sadece Râşid Halifelere Teşmil Edenler

Geniş anlamıyla sünnet lafzının geniş anlamıyla gelebileceği görüşünün ilk örneğini râşid halifeler oluşturmaktadır. Bu görüşün oluşmasında “Sünnetimi ve benden sonra gelecek olan hidayete erdirici râşid halifelerin sünnetini tavsiye ederim”⁴² hadisi etkili olmuştur. Hasan Basrî (öl. 110/728), Ömer b. Abdülaziz (öl. 101/720) ve Zührî'den (öl. 124/42) bu bakış açısı çerçevesinde nakiller yapılmıştır.⁴³ Râşid halifeler hakkındaki varit olan hadisler onların Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında olmayan bazı uygulamaları ihdas etmelerinin bid'at olarak nitelendirilmesini engellemektedir. Zira hadis, asla bidate uymayı tavsiye etmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde olmayıp halifeler döneminde gündem haline gelen birçok uygulama mevcuttur.

Râşid halifelerin uygulamalarının diğerlerinden önemli olduğu ve amellerinin sünnet olarak görülmeye daha müsait olduğu çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır. Mesela Amr b. As'ın (öl. 43/664) bir konuda neden kendisi gibi davranmadığını sorduğu Hz. Ömer “Ben yaparsam sünnet olur”⁴⁴ diye cevap vermiştir. Burada sünnet uyulması vacip olan yol anlamına

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *İhtilafu'l-hadis*, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.), 87.

⁴¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 104.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y: Dârü İhyâi Kütübi'l-Arabî, ts.), “Mukaddime”, 6 (No.42).

⁴³ Söz konusu nakiller için bk. Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 158-159.

⁴⁴ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvatta*; thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), “Tahâret”, 83.

gelir. Halifelik görevini yüklenmeleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) nübüvvet dışındaki misyonunu yüklediklerine olan inanç sebebiyle insanların râşid halifeleri önder kabul etmeleri diğer sahâbeye göre daha kolay gerçekleşir.

Râşid halifeler içinde de Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in sözleri diğer halifelerin sözlerinden bir derece daha ön planda tutulmuştur. Çünkü onlara uyulmasının tavsiye edildiği ancak sünnet lafzının kullanılmadığı bir hadis nakledilmiştir.⁴⁵ Bunda iki büyük sahâbînin devamlı Hz. Peygamber'le (s.a.v) beraber olmaları sebebiyle onu daha iyi tanıdıkları ön kabulü bulunmaktadır.

3.2.2. Sahâbenin Tümünün Amelini Sünnet Kapsamına Dâhil Edenler

Tüm sahâbenin adil olduğu konusunda görüş birliği olmakla beraber hepsinin sözlerinin hukuki değeri olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Usûlcüler belirli bir ilmi seviyesi olana sahâbî demişlerdir. İşte burada bütün sahâbe derken bu seviyede olanlar kastedilmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetini ön planda tutmalarının bir sonucu olarak sahâbe, kendi görüşlerini bağlayıcı hale getirmekten uzak durmuş, kendilerini hükümde önder ve otoriter görmemişlerdir. Yukarıda sahâbîlerin bazı rivayetlerinin "bunlar sünnettendir" şeklinde geçtiği belirtilmişti. Bu şekildeki rivayetler onların sünnet lafzını kendilerine nispet etmediklerini göstermektedir. Bununla beraber bu dönemde re'y adıyla içtihatlar başlamıştır. İlk dönemde icmâ ile gerçekleşen içtihatlar İslâm devletinin büyümesi ve ilk ayrılıkların başlaması ile yerini kişisel içtihatlar bırakmıştır.

Tâbiinden itibaren sahâbî kavlinin hüccet olarak görülmesiyle sünnet lafzı sahâbe için de kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü sahâbenin önemi ve değeri ancak tâbiîn döneminde ortaya çıkmıştır. Tabiîn döneminde sünnet denildiğinde ilk anlaşılan Hz. Peygamber'in (s.a.v) uygulamaları olmakla beraber, bazen sahâbe uygulamaları anlamında da ifade edilmiştir. Fakat sünnet ifadesinin sıkça kullandığı mana, Hz. Peygamber'in örnek davranışları ve uygulamaları olmuştur.⁴⁶

Sünnetin sahâbe için de kullanılmaya başlanması ile sünnet tekrar sözlük anlamı çerçevesinde geniş kapsamlı ele alınmıştır. Ancak sözlük anlamının aksine çoğu zaman sadece

⁴⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2.Basım, 1395/1975), "Menâkib", 46 (3662).

⁴⁶ İshak İslamoğlu, *Şâfiî Öncesi Dönemde Sünnetin Hüccet Oluşu* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 31.

iyi ameller karşılığında bidatin zıddı ve takip edilen yol gibi anlamları da içerecek şekilde kullanılmıştır. Tâbiûn döneminin büyük fakihlerinden olan Saîd b. Müseyyeb'in (öl.94/713) ve Zührî'nin "مضت السنة" (sünnet böyle süregeldi) şeklindeki ifadeleri, onların sünneti kendi dönemlerine kadar geçen tatbikatlar olarak yorumladıklarını göstermektedir.⁴⁷ Bu dönemden Mekhûl'un (öl.112/730) "Sünnet iki çeşittir. Alınması farz terki küfür olan sünnet ile alınması fazilet terkedilmesi sakıncası olmayan sünnet"⁴⁸ şeklindeki ifadesi ise sünnetin değişik ilim alanlarında yapılan ve kısmen farklı olan tanımlara kaynaklık teşkil etmektedir.

İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767) sünneti dinde izlenen yol ve sahâbeden aktarılan söz ve davranışlar anlamında kullanmıştır.⁴⁹ Hanefî mezhebinin kuruluş döneminin mutlak müçtehitlerinden Ebû Yûsuf da (öl. 182/798) sünneti bu çerçevede kullanmıştır.⁵⁰ Bu söylemler, sonraki dönem Hanefî usûlcülerin bu görüşe meyletmelerinde etkili olmuştur. Kendisi fakihlerin sünnet böyle olageldi söylemelerine ise karşı çıkar. En azından lafzın sahâbeye izafe edilmesi gerektiğini belirtir. Şeybânî de (öl.189/805) Ebû Yûsuf kadar olmasa da sünneti sahâbe uygulamaları anlamında kullanmaktadır.⁵¹ Ancak genel anlamda toplumsal uygulamaya teşri nitelik kazandırılmasına ikisi de karşıdır. Buna göre Hanefî mezhebinin kuruluş döneminde sünnet lafzının sahâbeyi içine alacak şekilde kullanımı yaygın bir hal almıştır.

İmam Mâlik'in de (179/795) Muvatta' adlı eserinde "السنة عندنا" şeklinde geçen kavramlar kendi zamanına kadar süregelen uygulamalara kendisinin sünnet dediğini göstermektedir.⁵² İmam Mâlik'in bu tür sözlerini Medine ameline verdiği değer olarak da görmek mümkündür. Zira amel ve sünnet kavramları birbirlerine yakın anlamlar ihtiva etmektedir. Aslında İmam Mâlik bu tür ifadelerle icmâyla veya en azından cumhura göre hüküm vermenin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim kendisi Medine amelinin mevkûf rivayetlere tercih etmektedir.⁵³ İmam Ahmed (öl. 241/855) ise özel anlamda sünneti Hz. Peygamber (s.a.v) ve

⁴⁷ Mehmet Özşenel, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada EhI-i Rey EhI-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybanî*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 8-9; Aktepe, 105-108.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî, *Sünenü'd-Dârimî* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Müğni,1412/2000), "Mukaddime" (No: 609).

⁴⁹ Ebû Hanife'nin bu bağlamdaki ifadeleri için bk. Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 76-78.

⁵⁰ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *r-Red ale's-Siyeril-Evzâî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî (Haydarabad: Lecnetu İhyâi'l-Maârif en-Nu'mâniyye, ts.), 57; Aktepe, 142.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Hüccce ala ehli'l-Medine*, thk. Mehdi Hasan el-Kilani (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983), 387-393; Aktepe, 155.

⁵² Mâlik, "Cuma", 18; Aktepe, 179-186, 206.

⁵³ Mâlik, "Cihad" 12.

râşid halifelerle sınırlandırmakta ancak örfen genel anlamını tüm sahâbelere teşmil etmektedir.⁵⁴

Erken dönem için aktarılan bu bilgilerin bir sonucu olarak sonraki dönem Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîler çoğunlukla sünneti sahâbe amelini de kapsayacak şekilde kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak yukarıda zikredildiği kadarıyla Hanefî usûlcülerde Pezdevî sonrasında bu bakış açısı terkedilmeye başlanmıştır. Geç dönemde İmam Şâfiî'nin bakış açısı cumhurun görüşü haline gelmiştir.

Tarihsel süreç içinde sünnetin özel ve geniş/genel anlamı beraber tarif edilmiştir. Bu tariflerde iki görüşün bakış açısı bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim İbn Receb Hanbelî (öl. 795-1393), sünneti Hz. Peygamber'in (s.a.v) ve râşid halifelerin kendisine göre hayat sürdürdükleri itikad, söz ve fiillerinin toplamı olarak tarif etmekte bunu da kâmil sünnet olarak değerlendirmektedir.⁵⁵ Şâtibî'ye (öl.790/1388) göre de sünnet özel anlamda Hz. Peygamber'den (s.a.v) kitap dışında nakil yoluyla gelenlere denilmektedir. Sünnet ayrıca bidatin zıttı olarak gelir. Üçüncü maddede ise sahâbenin amelini sünnetin bir türü zikretmektedir.⁵⁶ Sahâbe amellerini sünnetten sayan Şâtibî'ye göre, sahâbe bu amelleriyle; ya kendileri yanında sabit fakat bize nakledilmemiş bir sünnete ittiba etmektedirler ya da kendileri veya onların halifelerinden gelip, üzerinde icmâ' hâsıl olan bir ictihâda dayanmaktadırlar.⁵⁷ Kısaca ifade etmek gerekirse bu bakış açısıyla sünnet, geniş anlamıyla nebevi asrın ve râşid halifeler döneminin davranışları ve itikadî bakışları olarak tarif edilmiştir.⁵⁸

Bu görüş sahiplerinin eserlerinde söz konusu açıklamalar bulunmakta ancak peygamber sünnetinin sahâbe sünnetinden daha kuvvetli olduğu, sahâbe sözlerinin /fiillerinin ise sünnet olarak değerlendirildiği belirtilmektedir.⁵⁹ Dolayısıyla sahâbe sünneti Peygamber

⁵⁴ Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdullâh Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, ts.), 199; Ahmet Uyar, *Hicri İlk Üç Asırda Sünnet Anlayışı* (Kayseri: Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 80-81.

⁵⁵ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*. Şuayb Arnavut-İbrahim Bacs (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, Beirut, 1422/2001), 1/ 20.

⁵⁶ Şâtibî, *el-Muwâfakât*, 4/289-294; Harun Karipçin, *Şâtibî'nin el-Muwâfakât'ında Hadis ve Sünnet Anlayışı* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 59-61.

⁵⁷ Karipçin, *Şâtibî'nin el-Muwâfakât'ında Hadis ve Sünnet Anlayışı*, 61.

⁵⁸ Serkan Başaran, *Sahâbe Algısında Sünnet-İctihad İlişkisi Abdullah b. Mes'ûd Örneği* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 4.

⁵⁹ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî* (b.y: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/308.

sünnetiyle eş değer olan ayrı bir sünnet olarak değil, Peygamber sünnetinin vasıtası olarak görülmelidir. Belki de sünnet kapsamında değerlendirilmesinin sebeplerinden biri de budur.⁶⁰

Bu görüşe meyledenlerin en önemli dayanaklarından biri Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendisiyle beraber râşid halifelerin sünnetinden de bahsetmiş olmasıdır.⁶¹ Ancak iki sahâbe üzerinden bunun tüm sahâbelere teşmil edilebileceğini düşünmek bizce isabetli gözükmemektedir.

Sünneti; geniş anlamıyla ele alarak bidatlara karışmamış olmayı, sahâbe ve tâbiînin takip ettiği ve ana akımda yürüyen âlimlerin çoğunluğunun oluşturduğu yol olarak telaki edenler sünnet lafzının izafesiz de sahâbeye nispet edilebileceğini düşünmüşlerdir. Kimi ilim ehli için senetlerinde zayıflıklar bulunduğu belirtilse de sahâbeden herhangi birisine uyulması durumunda hidayete erileceği ile ilgili rivayetler⁶² Hanefî mezhebinin bu bakış açısında etkili olmuştur. Nitekim Serahsî, onlara iktida etmenin onları taklid değil yollarında yürümek olduğunu belirtmektedir.⁶³

Bazı Hanefîlerin tariflerinde geçen "Hz. Peygamber'den (s.a.v) sadır olan sözler, fiiller, gözle gördüğü iş hakkındaki sükûtu ve sahâbenin yoludur" şeklindeki tanım ve tahliller sünnetin sahâbeye nispetinin onların her birinin kişisel amelinden ziyade onların izledikleri yol ve üzerinde buldukları itikat anlamında tarif edildiğini göstermektedir.⁶⁴

Sünnetin fürû fıkihta tanımı yapılırken bu iki bakış açısının tariflere yansıdığı görülmektedir. Hanefîler sahâbe kavli ve amelini sünnetin bir parçası olarak gördükleri için bazı eserlerinde sünneti tarif ederken "Hz. Peygamber'in (s.a.v) ve sahâbelerinin tuttuğu yol, işledikleri ameller ve özürsüz nadiren terk ettikleri" şeklinde açıklamalar getirmişlerdir.⁶⁵ Şâfiîler ise sahâbe kaydını koymamaktadır. Burada iki görüşün sünnetin fürûa yansımadaki tariflerinde de farklı bakış açılara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu farklı bakış

⁶⁰ Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 285.

⁶¹ İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime", 6 (No.42).

⁶² İbn Abdilber, hadisi kitabında zikretmekte ve zayıf olduğu kaydını eklemektedir. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zehîrî (Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1414/1994), 2/925 (No:1760).

⁶³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 1/113-114.

⁶⁴ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muyyiddîn el-Meys (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 77-78; Özben-Yılmaz, "Sahâbe ve Tâbiünun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması", 31.

⁶⁵ Buhârî, *Kesfî'l-esrâr*, 2/308.

açları iki tarafın nass ve otorite mefhumların farklı olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁶ Bilindiği üzere fıkıh usulü eserlerinin sünnet tanımlarında Hz. Peygamber'den (s.a.v) sadır olan söz, fiil ve takrirlerden bahsedilmektedir.⁶⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v) fiilleri de yine sünnet ile takyid edilerek müekked sünnet ve gayr-ı müekked sünnet olarak iki kısımda ele alınmıştır. İşte bu noktada Ebu'l-Hac, sahâbe sünnetini kavli, fiili ve takriri sünnetten sonra sünnet şekillerinin dördüncüsü olarak zikretmektedir. Ona göre sahâbe sünneti ile takriri sünnet arasındaki fark birisine Hz. Peygamber'in (s.a.v) muttali olmaması diğerine ise bir şekilde muttali olmasıdır. Bununla birlikte sahâbe sünnetinin diğer üç çeşidi gibi güçlü olmadığını belirtmektedir.⁶⁸

İki görüşün de oluşmasında sünnet kavramının nakil yoluyla kullanımının etkisi vardır. Zira bazı rivayetlerde sünnetin Hz. Peygamber'in (s.a.v) has olduğu bazı rivayetlerde ise üzerinde bulunulan yol anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bundan yola çıkarak iki görüşün de kendi içinde doğruluk barındırdığını söyleyebiliriz.

4. En Geniş Anlamıyla Sünnet Yorumları

Sünnet İslâm ile beraber sadece olumlu anlamıyla kullanılmış ve günümüze kadar devam etmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v) söz, fiil ve takrirleri olarak tanımlanan sünnet, zaman içinde sahâbe uygulamalarını da içine alacak şekilde kullanılmış, daha sonraları bunu da aşarak dinde izlenen yol ve bidatın zıddı anlamını kazanarak en geniş anlamına kavuşmuştur. Ebû Gudde'ye göre bu anlamdaki sünnet başta Kur'an olmak üzere dinî herhangi bir delile dayanan bütün uygulamaları kapsamaktadır.⁶⁹ Yine Süleyman en-Nedvî'ye göre sünnet, tevatür yoluyla bize ulaşan peygamber, sahâbe, tâbiîn ve müteakip kuşaklar tarafından tatbik edilen ve her kuşakta tatbik edildiğine dair tevâtür bulunan uygulamalara/amellere verilen isimdir.⁷⁰ Başka bir ifadeyle Hadis'le ve Kur'an-ı Kerimle amel etmenin tevatüre dayalı yoludur.⁷¹

⁶⁶ Osman Taştan, "İslam Hukukunda Sahabî Otoritesinin Kaynağı ve Niteliği", *İslami Araştırmalar*, 8/2 (1995), 117-118.

⁶⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh* (Mısır: Mektebetü's-Sabîh, ts.), 2/3.

⁶⁸ Ebu'l-Hâcc, Salah Muhammed Sâlim, "Şumûlu mefhûmî's-Sünne li't-tasarrufâtî's-sahâbe inde'l-Hanefiyye", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, 22 (Temmuz 2014), 104-105.

⁶⁹ Abdülfettâh Ebû Ğudde. *Lemeât min Târîi's-Sünne* (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 13-14; Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, 73.

⁷⁰ Kavaklıoğlu, Mahmut, "Sünnet'i Anlamaya Çalışmak ve Sünnet'e Olan İhtiyaç: Tahkîku Ma'ne's-Sünne ve beyânu'l-Hâceti İleyha", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 / 2 (Aralık 2002): 285.

⁷¹ Kavaklıoğlu, "Sünnet'i Anlamaya Çalışmak", 286.

Önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi sünnetin bireysel ameller karşılığında kullanımı sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v) hasredilmelidir. Ancak gidilen ortak yol anlamıyla kullanıldığı zaman sahâbe veya diğer önder kuşaklara da teşmil edilebilir.

Sonuç

Sünnet, İslâm'la beraber olumlu manasıyla örnek alınacak davranış anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Zira hangi bakış açısıyla bakılırsa bakılsın sünnetin anlam dünyasında örnek alınma ve amel edilme özelliği bulunmaktadır. Sünnetin karşılığında kullanılan bidatin sonradan ortaya çıkan delilsiz ameller ve düşünceler anlamında olması da sünnetin böyle bir fonksiyonunun olduğunu göstermektedir.

Bireysel bir görüşün sünnet addedilmesi zorlama bir yorum gibi gözükmektedir. Zira sünnetin anlam dünyasında toplumsallık ve süre gelen adet gibi anlamlar bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) ümmetin önderi olduğu için bireysel olarak da her türlü ameli sünnete kaynaklık edebilir. Râşid halifeler ve diğer sahâbîlerin örnekliğini daha ziyade gidilen ortak yol şeklinde anlamının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Buna göre sünnetin sahâbe ile ilişkilendirilmesinde aslında fikhî ve amelî bir bakıştan çok itikadî ve siyasi bir bakış açısı bulunmaktadır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde sahâbe yolunun önemsenmesi sonucunda sünnet bidatin zıddı olarak kullanılagelmiştir

Sahâbînin söz ve davranışlarının hüccet olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Hüccet olarak kabul edenlerin de bunu sünnet ile ilişkilendirme konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu çalışmayla bu görüşlerden bir kesit sunulduğu düşünülmektedir.

Sünnetin sahâbe söz ve davranışlarını kapsayıp kapsamadığı yönündeki ihtilafın sünnet kavramının geniş anlamı ile dar anlamına farklı bakış açısından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünneti, önderlik anlamında bir sünnettir. Sahâbenin sünneti ise bir topluluk oldukları için akım ve yol gibi anlamlara gelmektedir. Sünnetin geniş anlamını kazanması süreç içerisinde gerçekleştirmiş, ilk dönemlerdeki ihtilaf bu şekilde ortak bir noktada buluşturulmuştur. Sünnetin iki anlamda da kullanılmasında iki doğrultuda da gelen rivayetlerin etkisi vardır.

Sahâbenin tasarruflarının sünnet olup olmadığı konusu, fukahâ ve usûlcülerin sahâbeye bakış açısına da yansımıştır. Bu farklı bakış açıları, sahâbe kavlinin deliller hiyerarşisindeki konumunu etkilemiştir. Sahâbe kavlini sünnetten bir parça olarak görenlerin

bu kavilleri kıyasa tercih ederken karşı görüşte olanların kıyası ön planda tutmaları bunu göstermektedir.

Makaleden elde edilen bilgiler ışığında sahâbenin tüm fiil ve hareketlerini sünnet kapsamında kabul etmemenin, diğer kuşaktakilerin görüşlerinden daha fazla önemsemenin, tüm sahâbenin sülûk ettiği ortak yolu, özel olarak ise râşid halifelerin tahkim ve tanzim meselelerindeki uygulamalarını sünnet olarak kabul etmenin en doğru bakış açısı olduğu sonucuna vardığımızı belirtmek isteriz.

Kaynakça

- Akay, Yusuf. *Sahâbenin Hz. Peygamber Zamanına Nispet Ettiği Fiiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aktepe, Emin İshak. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Apaydın, Yunus. "Sahâbî Sözü'nün Hukuki Değeri". *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990): 323-353.
- Askalânî, İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîh-i nuhbeti'l-fiker fî mustalah-i ehli'l-eser*. thk. Abdullâh b. Dayfillâh er-Rahîlî. Riyad: Matbaatü Sefir, 1422/2001.
- Başaran, Serkan. *Sahâbe Algısında Sünnet-İctihad İlişkisi Abdullah b. Mes'ûd Örneği*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. b.y: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed el-Uveyze. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 1418/1997.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. *Sünenü'd-Dârimî*. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü'l-Müğni,1412/2000.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halil Muyyiddîn el-Meys. Beyrût: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2001.
- Demir, İbrahim Halil. *Usûlü'l-Fıkhta Sahâbî Kaolinin Kaynak Olması*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Amel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/16-20. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Ğudde, Abdülfettâh. *Lemeât min Târîhi's-Sünne*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Risale ila Osman el-Bettî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.
- Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd. el-Kûfî. *er-Red ale's-Siyeri'l-Evzâî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî Haydarabad: Lecnetu İhyâi'l-Maârif en-Nu'mâniyye, ts.
- Ebu'l-Hâcc, Salah Muhammed Sâlim."Şumûlu mefhûmi's-Sünne li't-tasarrufâti's-sahâbe inde'l-Hanefiyye". *Usûl İslâm Araştırmaları* 22 (Temmuz 2014): 87-114.
- Ekinci, Muhammed Salih. Çev. Metin Yiğit. *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019.
- Erden, Salih. *Ebû Hanife'nin Deliller Hiyerarşisinde Sahâbî Kaolinin Konumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Erul, Bünyamin. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *İlmu usûli'l-fikh*. b.y: Mektebetü'd-Daveti'l-İslâmiyye, ts.

- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd. 24 Cilt. Mağrib: Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*. thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zehîrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Emîri'l-Hâc, Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1419-1999.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü Makâyisi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Mahmûd Hârûn. 6 Cilt. b.y: Dârü'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y: Dârü İhyâi Kütübî'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 3. Basım, 1414/1994.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*. Şuayb Arnavut vd. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1422/2001.
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nüreddîn İtr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-A'zam*. thk. Abdülhamîd Hindavî. 11 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbrâhim Sâlih Mahmûd, "Kavlu's-Sahâbî mine's-sünne beyne'l vakf ve ref", *Mecelletü Külliyyeti'd-Ulûmi'l-İslâmiyye*. 6/12 (Musul 1433/2012): 170-198.
- İslâmoğlu, İshak. *Şâfi'î Öncesi Dönemde Sünnetin Hüccet Oluşu*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kal'acî, Muhammed Ravvas. *Mu'cemü lügati'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 1408/1988.
- Karâdâvî, Yusuf. Çev. Hanifi Akın. *Sünneti Anlamada Yöntem*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2008.
- Karipçin, Harun. *Şâtîbî'nin el-Muvâfakât'ında Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kavaklıoğlu, Mahmut. "Sünnet'i Anlamaya Çalışmak ve Sünnet'e Olan İhtiyaç: Tahkîku Ma'ne's-Sünne ve beyânu'l-Hâceti İleyha". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/2 (Aralık 2002): 273-293.
- "Kavlu's-Sahâbî," *el-Mevsûta'ül-fıkhiyye*. 1409/1989. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 34/, 81-83.
- Kızılkaya, Necmettin. "Fıkıh Usulünde Sahâbe Fetvasının Kaynaklık Değeri ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunların Tahlili". *İLEM Yıllık*. 4 (2009): 29-41.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstilahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî. *Şerhu'l-Varakât fi ilmi usûli'l-fikh*. thk. Huzeyfe b.Husamuddî Affâne v.d. (Filistin: Câmi'atü'l-Küds,1420/1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî. *el-Muvaţta'*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dârü İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: ts.

- Nas, Taha. *İmam Şafii'ye Göre Sahâbe Kavlinin Kaynak Değeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbuât el-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. thk. Muhammed 'Osmân el-Huş (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985).
- Özben, Zübeyde - Yılmaz, Hayati. "Sahâbe ve Tâbiûnun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/ 35. (Haziran 2017), 27-48.
- Özdemir, Recep. *İmam Mâlik ve Sahâbe Kavline Yaklaşımı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Özşenel, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Eh-i Rey Eh-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybanî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Ma'rifetü'l-hüceci's-şeriyeye*. thk. Abdülkâdir b. Yâsîn (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000).
- Rif'at b. Fevzi Abdulmuttalib. *Tevsîku's-Sünne fil-karnis-sânii'l-hicrî esasüh ve İtticahatüh*. Mısır: Mektebetul Hinaneci ,ts.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Kavâtu'u'l-edille fi'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasen İsmâîl. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1418/1999.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânetuha fi't-teşrî'l-İslâmî*. b. y: Dârü'l-Verrâk, 2000.
- Şâfiî Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *İhtilafu'l-hadis*. thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs *el-Üm*. thk. Ahmed Bedruddin Hassûn. 15 Cilt. Beyrut: DârüKuteybe, 1996.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Girnâtî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen. 7 Cilt. b.y: Dârü İbni Affân, 1417/1997.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Hücce ala ehli'l-Medine*. thk. Mehdi Hasan el-Kilânî. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.
- Taştan, Osman, "İslâm Hukukunda Sahabî Otoritesinin Kaynağı ve Niteliği". *İslâmi Araştırmalar*. 8/2 (1995): 115-121.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. 2 Cilt. *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh*. Mısır: Mektebetü's-Sabîh, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Ulu, Arif. *Tabiûnun Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Uraler, Aynur. *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Uyar, Ahmet. *Hicri İlk Üç Asırda Sünnet Anlayışı*. Kayseri: Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Vuruşkan, Hüseyin. *Takrîrî Sünnet ve Değeri*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yiğit, Metin. *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usûl Anlayışında Sünnet*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2007.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Bahrü'l-muhîţ fi usûli'l-fıkh*. 8 Cilt. y.y: Dârü'l-Kütübî, 1414/1994.

Zuhaylî, Muhammed Vehbe b. Mustafa. *el-Veciz fi usûli'l-fıkhü'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Hayr, 2. Basım, 1427/2006.